

¹Қ.Қ. Рахимжанов, ^{1*}Д.И. Шалқыбасов

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.
e-mail: kalzhan_88@mail.ru

ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ЖАРАТУШЫ ҰҒЫМЫН БІЛДІРЕТІН АТАУЛАР

Аңдатпа. Аталған мақалада қазақ поэзиясындағы жаратушы ұғымын білдіретін атаулар қарастырған. Атап айтқанда Тәңір, Алла, Хақ, Құдай сияқты атаулардың біздің діни жыраулар поэзиясында қалай көрініс тапқанына сипатама жасалды. Қазақ жыраулар шығармашылығында жаратушы сипатын беретін атаулардың ішінде кең көлемде қолданылғаны – Тәңірі/Тәңірі сөздері. «Тәңірі» сөзі түркі тілдерінде өте ертеден қолданылып келе жатқан көне сөз. Сонымен қатар Хақ лексемасы да біршама кең түрде көрініс тапқан. Тәңірі сөзінің синонимдері – Алла, Құдай, Құдірет, Жаратқан, Жаратушы, Жасаған, Жасаған ием, Ие, Раббы, Хақ. Бұл сөздердің айтылуы басқа болғанымен лексикалық мағыналары бірдей, яғни мәндес сөздер болып табылады. Сонымен қатар, бір ескерер мәселе, XV-XVI ғасыр аралығындағы жыраулар поэзиясында Алла болмысының жеткізілуі көне түркілік Тәңір сөзімен келеді. XVII ғасырдан ежелгі түркілік Тәңірі сөзін парсының «Құдай» арабтың «Алла» сөздеріне алмастыра бастағанын біз жыраулар поэзиясында жаратушы сөздердің қолданысынан көреміз. Исламтанушы ғалым Смайыл Сейтбеков: «Адамзат тарихына көз жүгіртіп қарайтын болсақ, ең алғашқы қауымдық құрылыстан бастап, бүгінгі күнге дейін өмір сүрген барлық қауымдар бүкіл әлемді жаратқан Жаратушы Жаппар Иеге сеніп, өз танымының шама-шарқынша құлшылық еткен» – деп діни тұрғыдан ғылыми пікір айтады. Қазіргі ғалымдар арасында түріктердің діні қалай атанғаны, оның негізгі жүйесі қандай, бұл дін бе әлде сол кездегі діни-наным сенім ба деген сұраққа әлі толық жауап берілмеген.

Түйін сөздер: Тәңір, Құдай, Алла, Поэзия, Түркілік, Ғалым, Раббым.

¹K.K. Rakhimzhanov, ^{1*}D.I. Shalkybassov

¹L.N.Gumilev Eurasian National University, Kazakhstan, Nur-Sultan,
e-mail: kalzhan_88@mail.ru

Names Used to Express Term “God” in Kazakh Poetry

Abstract. This article introduces names used to express term “God” in Kazakh Poetry. It describes the role of Tengri, Allah, Lord, God and other names in poets’ religious poetry as well. The most popular words expressing “God” in Kazakh poets’ works are Tenri/Tengri. The word “Tengri” has been existing in Turkic languages since ancient times. The word “Lord” has also been widely spread. The words “Allah”, “God”, “Mighty”, “Creator”, “Father”, “All-Father”, “Author”, “Owner”, “Master”, “Lord” are synonymous for the word “Tengri”. Despite different pronunciation of these words, their lexical meaning is the same, in other words, they are considered similar words. It is important to note that the ancient Turkic word “Tengi” correspond to the nature of God in poets’ poetry of the XV-XVI centuries. Mentioning «Creator», the substitution of the ancient Turkic word «Tengri» for the Persian word «God» and the Arabic word «Allah» is described in the poets’ poetry of the XVII century. A scientist of Islamic studies Smail Seitbekov says about the religion from a scientific point of view: «Following the history of mankind, starting from the earliest community up to the present day, all people believe in the Creator of the World and worship Him on their own». Today, scientists have not found the exact answer of the origins of the Turkic Religion, its system and whether it is considered a religion or a belief.

Key words: Tengri, God, Allah, Poetry, the Turkic World, scientist, Lord.

¹К.К. Рахимжанов, ^{1*}Д.И. Шалқыбасов

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Нур-Сұлтан,
e-mail: kalzhan_88@mail.ru

Слова, раскрывающие понятие «Творца» в казахской поэзии

Аннотация. В данной статье представлены слова, раскрывающие понятие «Творца» в казахской поэзии. Иными словами, описывается роль таких слов, как Тенгри, Аллах, Всевышний, Бог и других, в поэзии религиозных сказителей. Самыми распространенными словами в произведениях

казахских сказителей являются слова «Тенри» или «Тенгри». Слово «Тенгри» применяется в тюркских языках с испокон веков. А также, широко применяется слово «Правитель». Слова «Аллах», «Сила», «Создатель», «Творец», «Отец», «Отец Всей Земли», «Властелин», «Господь», «Правитель» являются синонимами слова «Тенгри». Несмотря на разное произношение этих слов, их лексическое значение одинаково, другими словами, они считаются схожими. Также важно отметить, что древнетюркское слово «Тенгри» соответствует образу Бога в поэзии сказителей XV-XVI веков. Упомянув «Творца», переход древнетюркского слова «Тенгри» на персидское слово «Бог» и арабское слово «Аллах» приводится и в поэзии сказителей XVII века. Ученый-исламовед Смайыл Сейтбеков высказывается о религии с научной точки зрения: «Прослеживая историю человечества, начиная с первобытного общества до сегодняшнего дня, все люди верят в Творца Мира и по-своему поклоняются Ему». Сегодня ученые не нашли точного ответа на вопрос о происхождении тюркской религии, ее системы и о том, является ли она религией или верованием.

Ключевые слова: Тенгри, Бог, Аллах, поэзия, тюркский мир, ученый, Всевышний.

Қазақ елі тәуелсіздікке қол жеткізгелі өз тарихымызды жаңаша жазуға мүмкіндік алдық. Жалпы қазақ халқы оның ішінде жыраулар поэзиясында тәңіршілдік яғни «Тәңір» деген атау көп кездеседі. Тәңір – байырғы түрік халықтарында аспандағы құдайдың аты. Бұл ұғым Хунну (Сюн-ну, Гун) дәуіріне дейін орнығып (б.з.б. III ғасырға дейін) кейіннен осы көшпелі ұлы дала империясының идеологиясына айналып кейінгі түркі империяларына да идеологиялық алтын қазығы болғаны тарихтан білеміз. Исламтанушы ғалым Смайыл Сейтбеков: «Адамзат тарихына көз жүгіртіп қарайтын болсақ, ең алғашқы қауымдық құрылыстан бастап, бүгінгі күнге дейін өмір сүрген барлық қауымдар бүкіл әлемді жаратқан Жаратушы Жаппар Иеге сеніп, өз танымының шама-шарқынша құлшылық еткен» [1,116] – деп діни тұрғыдан ғылыми пікір айтады. Қазіргі ғалымдар арасында түріктердің діні қалай атанғаны, оның негізгі жүйесі қандай, бұл дін бе әлде сол кездегі діни-наным сенім ба деген сұраққа әлі толық жауап берілмеген.

М. Қашқари сөздігінде тәңірі сөзінің 1) «құдай»; 2) «аспан»; 3) «ұлы» деген үш түрлі мағынасы берілген [2, 87 б.]. Ал В.Радлов «Опыт словаря тюркских наречий» еңбегінде «тәңірі» сөзі үш түрлі таңбаланады: таңры, тангры және теңірі. Бұның алғашқы екеуі неміс тілінде Gott «құдай» деген бір ғана мағынамен, ал көне түркінің тәңірісі әрі «der Himmel (аспан)», әрі «Gott (құдай)» деп аударылған [3, 24 б.].

Қазақ қоғамында бір жаратушыға арналған ұғымдар мен сөз тіркестері көбіне: Алла, **Тәңірі**, Жаратушы, Ие, Хақ, Жасаған –ие деген мағына кездеседі. Ислам дінінде Бір жаратушы Алланың атауына бір-бір сипаттама берілетінің білеміз!

Қазақ жыраулар шығармашылығында жаратушы сипатын беретін атаулардың ішінде кең көлемде қолданылғаны – **Тәңірі/ Тәңірі** сөздері. «Тәңірі» сөзі түркі тілдерінде өте ертеден қолданылып келе жатқан көне сөз. «Тәңірі» сөзінің

ежелден түркі тілдеріне меншікті сөз екендігін ертедегі түркі жазба ескерткіштері мәлімдейді». Көне түркі ілімінде – Тәңір бүкіл әлемді жаратушы жалғыз құдірет, ай, күн, жер, су, от, жұлдыз – жарылқаушы жебеуші тұлғалар, көктігі жалғыз тәңірінің бұйрығын орындаушылар делінеді. Ал жыраулар поэтикасындағы тәңір сөзі – бір жаратушыны білдіріп, Құдай, Алла мәнінде қолданылады. «Ежелгі түркі ескерткіштер тілін зерттеуші А.Махмұтов «тәңірі» сөзі түркі орхон жазуларында көк/аспан және құдай деген ұғымды білдіретінін көрсетеді». [4,92] Демек ежелгі түркілерде «Тәңірі» сөзі көк аспан ұғымын берумен қатар, жаратушы мағынасында да қолданысқа ие. Кейін келе Тәңірі сөзі тек дара мағынада жаратушы атауын беруде ғана қолданылады. Жыраулар мұрасында да Тәңірі сөзі тек Құдай/Алла сөздерінің синонимі ретінде жұмсалған. «Ислам» атты энциклопедиялық анықтамалықта: «Тәңір – бір және мәңгі бар құдірет иесі, бүкіл жаратылыстың бастауы. Тәңір – дәстүрлі қазақ ұғымында Құдай сөзінің баламасы ретінде ауыз әдебиетінде де, жазба рухани мұраларда да кеңінен қолданыс тапқан» [5,466] – деп сипаттаған. Орта ғасырлардағы қазақ поэзиясының өкілі Шалкиіздің:

Жарқырған беренді
Теңіз етсе **тәңірі етті**;
Жағасына қыршын біткен тал еді –
Жапырағын жайқалтып,
Терек етсе **тәңірі етті**;
Тебінгінің астынан
Ала балта суырысып,
Тепсінісіп келгенде
Тең атаның ұлы едің,
Дәреженді артық етсе **тәңірі етті**. [6,67] –

деп келетін жолдары бар. Шалкиіз жыраудағы Тәңірі сөзін Алла мәнінде жұмсалған. Сонымен қатар бүкіл істің болуы бір жаратушы себебімен екендігін айтылып, таза діни таным-

ды жеткізіледі. Жырау әрбір істің себебі Тәңірі екендігін айтып, таза ислами түсініктен хабар береді. Жиёмбет поэзиясында кездесетін:

Он екі ата Байұлы

Бір тәңірге сыйынды, [6,81] –

деген жолдардағы «бір тәңірі» қолданысы, жаратушының «бір» екендігінен хабар береді. Жалпы жыраулар мұрасында Тәңірі сөзі тілдік тұрғыдан алғанда біркелкі қолданылған. Тек олардың таңбалануында кейбір фонетикалық ауытқулар бар. Мысалы: Тәңрі/Тәңірі.

Жыраулар поэтикасында Тәңірі сөзі ислами түсінік шеңберінде түрлі мағынада қолданылғандығын Доспамбет жыраудың:

Тәңірінің өзі берген күнінде

Хан ұлынан артық еді менің несібем! – [6,62]

деп келетін жолдарынан да көреміз. Доспамбет жырау Тәңірі жарылқағанда, жаратушы оңғарған күнде, менің күнім ешкімге түспеген еді деген ой айтылады. Ислам дүниетанымында ризық, несібені беретін тек жалғыз Алла екендігі айтылса, Доспамбет те осы ойды түркілік таныммен жыр үлгісіне салып жеткізеді. Тәңірінің кең мағынадағы қолданысы Шалкиіз бабамыздың мұрасынан көре аламыз:

Жалаңаш барып жауға ти,

Тәңірі өзі біледі,

Ажалымыз қайдан-дүр, [6,65] –

деп келетін жыр шумақтары ерліктің сазымен қатар, діни түсінікі, ислами танымнан хабар береді. Себебі, дін Исламда жаратушы бір Алла болса, ажал да Алланың себебімен болатындығы айтылады. Шалкиіз жырау елді ерлікке шақыруы діни таным шеңберінде жүзеге асып отыр. Демек діннің сол кездегі елді ұйытушы функциясын көріп отырмыз. Шалкиіз мұрасынан Тәңірі сөзімен келетін мынадай сөз қолданыстары кездеседі: «*Тәңірінің үйі*» кебені Ибраһим Халил Алла жасапты», «*Тәңірінің үйі* бәйтолла, Сұлтан ием, қарсы алдында жасапты!», «*Тәңірі* жанын алмаса», «*Тәңірі* өзіне бермесе, Менменсіп жүрген ер жігіт, Кісіден тартып алып жарымас», «Атадан алтау тыдым деп, Салмақтама неменді. Салмақтасаң неменді, *Тәңірі* тесер төбенді» деп келетін жыр шумақтары таза исламияттан хабар беретін сөздердің қатарына жатады. Мұнда Шакиіз жырау Тәңірі сөзін араб тіліндегі жаратушы мәнін беретін Алла мағынасында қолданып отыр.

Сонымен қатар, бір ескерер мәселе, XV-XVI ғасыр аралығындағы жыраулар поэтикасында Алла болмысының жеткізілуі көне түркілік Тәңір сөзімен келеді. XVII ғасырдан ежелгі түркілік Тәңірі сөзін парсының «Құдай» арабтың «Алла» сөздеріне алмастыра бастағанын біз жыраулар поэтикасында жаратушы сөздердің қолданысынан көреміз. Бірақ Тәңірі сөзі қазақ лексикасы қорынан біржола ығысып шыққан жоқ, Алла, Құдай сөздерімен қатар жарыса қолданылғанын Бұқар жыраудың: «Тәңірім салса аузына, Жан жолдасың иманды айт», «Ибраһим Халил жасаған, Тәңірім үйі мешітті» деп келетін сөз қолданыстарынан аңғаруға болады.

Тәңірі сөзінің синонимдері – Алла, құдай, Құдірет, Жаппар, Жаратқан, Жаратушы, Жасаған, Жасаған ием, Ие, Раббы, Хақ. Бұл сөздердің айтылуы басқа болғанымен лексикалық мағыналары бірдей, яғни мәндес сөздер болып табылады. Жыраулар поэтикасында жаратушы болмысын беретін жоғарыдағы сөздердің көбі кездеседі. Кең көлемде қолданылған сөздердің қатарына Алла сөзін айтуға болады. Алла – Құдай, Тәңірі сөздерінің баламасы, діни түсінік бойынша: «бүкіл дүниені, адамзатты, жан-жануарды жаратушы – Ие» [5,36]. Алла сөзі қазақ тіліне ислам дінінің таралуымен байланысты арабтардан ауысқан. Жыраулардың қолданысындағы бұл сөздің тұлғасы – Алла. Кейінгі діни әдебиеттерде Алла сөзіне «h» дыбысын тіркестіріп қолдану белең алып келеді.

Кейде Алла сөзіне Тағала сөзі қосарланып, Алла Тағала деп те айтылады. Тағала да араб тілінен ауысқан, ал мағынасы – жаратушы құдірет, ұлы мәртебелі дегенді білдіреді. Н. Оңдасыновтың сөздігінде: «**тәғалә** Тағала – өте жоғары, өте биік, өте ұлы Алланың теңеуі» [7,42] – делінген. Абай тілі сөздігінде де осы мағына көрсетілген: «Тағала. Жаратушы, ұлы мәртебелі» [8,572]. Қазақ әдеби тілінің сөздігіндегі мағынасы: «ар. зат. діни. Көбінесе, Алла, Құдай, Хақ сөздерімен тіркесіп айтылып, бүкіл дүниені, адамзатты жаратушы деген мағынаны береді [7,601].

Күллі мұсылман елдеріне ортақ қолданыстағы Алла сөзі жыраулар шығармашылығында діни ақпаратты жеткізуде маңызды рөл атқарады. «Ислам энциклопедиясы» атты анықтамалық кітапта Аллаға қатысты: «Құранның мазмұны да, тақырыбы да бір ғана Аллаға сену болғандықтан, көп құдайлы пұтқа табынушылыққа қарсы тұрған. Алла – жалғыз, оның ешқандай теңдесі жоқ, Алла – мәңгілік, ол тумайды, оны ешкім туған жоқ, оған тең келер ешкім жоқ» [5,36] –

деген ақпаратты жеткізеді. Жырау, қолбасы, қазақтың көне жыраулық мектебінің белді өкілі, дипломат. Ақтамберді жырау:

Ат құйрығын сүзіндер,
Аллалап атқа мініндер,
Хан-талау қылып алындар, [6,68] –

деп келетін жолдарды кездестыруге болады. Ақтамбердінің шығармашылығындағы басты бір ерекшелігі – жорық жыры болып келетіндігінде. Яғни, жыраудың халықты жорыққа «Алла» сөзін ұран етіп шақыруынан да осыны көреміз. Қазақ тарихта белгілі жауға жапқанда «Алла» деп немесе «Әруақ» деп атаулап шапқан. Бұныңда өзіндік бір сыры бар себебі қазақта : «Алла ондасын, Әруақ қолдасын»- деген жақсы қанатты сөз бар.

Жаратушы болмысын Алла сөзімен жеткізу негізінен Бұқар жырау поэзиясында тиесілі. Мәселен, «**Бірінші тілек тілеңіз, Бір Аллаға жазбасқа**», «**Ей айташы Алланы айт, Аты жақсы құдайды айт**», «**Өтірікті шын қылған, Ол Алланың қызыл көзді пәлесі**», «**Іштегі сыр Аллаға мәлім, Сыртындағы қулығың, Амал емей немене**», «**Алла деген ар болмас, Ақтың жолы тар болмас**» деген сөз тіркестері мен жыр жолдары Бұқар жыраудың шығармаларында көп көрініс тапқан

Бұқардың жаратушы болмысын беруде негізінен Алла сөзі мен Құдай сөздерін қолданады. Екі жерде ғана «Тәңірі» деп қолданатыны бар. Бұқар жырау поэзиясында жаратушыны болмысын беруде араб пен парсы тіліндегі Алла, Құдай деп қолдануын қазақ даласындағы ислам тарихымен тікелей байланыстыра қарастырамыз. Бұқар Бұқара қаласындағы «Көкілташ» медресесінде оқыған діни ақын. Негізгі толғаулары діни тақырыпта болуы да сол себептен. Нұрдәулетова Б.И. «Жыраулар поэтикасындағы дүниенің концептуалдық бейнесі» атты докторлық диссертациясының авторефератында: «Жыраулардың поэтикалық таным дүниесінде діни, мифтік тезаурус бірінші орын алады. Жыраулардың менталды таным дүниесінде Алла туралы діни-философиялық білім басты мәнге ие. Когнитивтік кеңістікте Алланың ирреалды бейнесінің бірнеше когнитивтік құрылымда көрінетінін байқаймыз. «Алла – барлық жаратылыс иесі, сондықтан қандай іс те Алланың есімімен басталу керек» деген ұғым жыраулардың шығармаларының, арнау, толғауларының Алла атымен басталуынан көрінеді» [9,30] – дейді. Бұқар жырау поэзиясының басы «Бірінші тілек

тілеңіз, Бір аллаға жазбасқа», «Ей, айташы Алланы айт», «Айтар болсаң Алланы айт» деп келетіні де сондықтан.

Жыраулар поэзиясында жаратушы болмысын беруде, Алла сөзімен қатар, қазақ қоғамында «**Құдай**» лексемасын қолдану жие кездеседі. Құдай – бүкіл ғаламды жаратушы, оны билеуші, табиғаттан тыс бір ғана құдірет күш ретінде бейнеленетін, Алла мәнінде жұмсалатын парсы тілінен енген сөз. Жыраулар поэзиясында Құдай сөзімен келетін мынадай жыр жолдары бар: «Ел аман болсын ылайым, Тілегім берді бәрін де, Разымын, *Құдайым!*», «Риза болсаң *Құдайға*, Түзелер сонда ісіңіз», «Жауға қарай аттандым, Жеткіз деп *Құдай* тілекке!», «Жұлдызың туды-ау оңыңнан, Жан біткен еріп соңыңнан, Он сан алаш баласын, Аузыңа *Құдай* қаратып», «*Құдайдың* бергеніне тоймасаң, Ағаш үйде қауір бар, Көресің сонан теперіш», «Ақтың үйі мешітті, Ақты *Құдай* шешіпті», «*Құдайды* білмес бейнамаз, *Құдайынан* кешіпті».

Қазақтың дәстүрлі сөз қолданысында «Тағала» лексемасы Алла сөзімен ғана тіркесіп келеді. Тек Бұқарда:

Құдайыңа құл болсаң,
Шын жаратқан ұл болсаң,
Құдай тағалам өзі берер несепті, [6,112] –

деп келіп, бұл дәстүр сақталмаған. Сонымен қатар, жыраудың сөзді «Құдай тағалам ондаса» деп қолданатын тұсы бар.

Қазақ жыраулар поэзиясында жаратушыға қатысты Тәңір, Алла, Құдай сөздерімен қатар Хақ, Жасаған ие, Ақ деген синонимдер де қолданыс тапқан.

Жыраулар шығармашылығында жаратушы болмысын беруде **Хақ** лексемасы да біршама кең түрде көрініс тапқан. Алланың 99 көркем есімінің 52-сі Әл-Хаққу деп аталады. Ол туралы «Ислам энциклопедиялық анықтамалығында»: «Әл-Хаққу – шындық иесі. Хақ тағала әрбір нәрсені өз даналығымен жаратты. Қабірдегілерге есеп беру үшін және жәннат немесе тозаққа жіберу үшін тірілтеді» [5,40] деп түсініктеме берілген. Жыраулар шығармашылығындағы Хақ сөзі осы айтылған діни білімнің мазмұны жеткізген. Мәселен, Асан Қайғыда:

Хақ қасында тұрғанда,
Қыдырдың өзі болғай жарыңыз! [6,61].

Шалкиізде:

Менім досым бар-ды һәр жерде,
Издесем табылмайды тар жерде.

Табылмаса қайтейін,
Мен ісімді **Хаққа** тапсырғанмын һәр жерде. [6,69]

Бұқарда:

Хақтың жолын күзетпей,
Жамандықты ұққан жұрт. [6,111]

Бұл ойлардан жыраулардың Исламға иман етіп, Хақ сөзін тура мағынасында жұмсағанын көреміз. Сонымен қатар жыраулар шығармашылығында Хақ сөзінің жарыспалы варианты, жаратушы мәніндегі **Ақ** лексемасы да кездеседі.

Оған Бұқар жыраудағы:

Ақтан болды-ау күніңіз,
Арсы менен күрсіге,
Дау таласты үйіңіз. [6,118]

Немесе:

Ақтың үйі мешітті,
Ақты құдай шешіпті, [6,130] –

деген жыр жолдары дәлел бола алады. Бұқар жырау Ақ сөзін жаратушы ұғымында (Ақтың үйі мешітті) қолданумен қатар, ауыс мағынада да (Ақты құдай шешіпті) қолданған. Үмбетейдегі:

Әбсінде ғалым жидырып,
Ақ кітабын жайдырып, [6,69]

деп келетін жыр жолдарындағы Ақ лексемасы, заттың түсін білдіретін сын есім ретінде жұмсалып тұрған жоқ, жаратушы мәніндегі Хақ сөзінің жарыспалы варианты екендігін жоғарыда атап өткен болатынбыз.

Жасаған Ие тұлғасындағы жаратушы ұғымын беретін сөз тіркесі Үмбетей жырында ұшырасады. Мұнда Жасаған (жасаушы/жаратушы) лексемасы Ие тұлғасымен тіркесіп, жаратушы мәнінде жұмсалған. Ие лексемасының өзі де жаратушы ұғымын береді. Ол туралы Б.Момынова: «Ие – Құдай, Алла, Тәңірі сөздерімен мағынасы жағынан тең дәрежедегі сөз»– деп түсініктеме береді. Сонымен қатар ғалым Шәкәрімнің сөз қолданысындағы Ие сөзіне қатысты бірнеше мысалдар келтіріп, мынадай қорытынды жасайды: «Әлің келсе, менен қаш, Иең мінсіз; Керексіз қылмайды Иең-дағы; Иеңдей болам деме, Иеңе ұкса; Таба алмай қойды Иесін т.б. Ие сөзі Абай шығармаларында Жаратушы, Құдай мағынасымен келеді. Екі ақын шығармасында да бірдей мағынасын сақтап жұмсалған Ие сөзінің терминдік мәні

сол кезде-ақ қалыптасқаны, яғни бұл сөздің терминдік мағынасы сол кездің өзінде-ақ норма болғаны байқалады» [10,184]. Ал жыраулар шығармашылығында Ие сөзі көбіне ауыс мағынада келеді.

Оны Шалқидегі:

Сұлтан *ием*, сен менің
Бармай тапқан қағбамсың! [6,66]
Сұлтан *ием*, жұрт иесі өзіңсін [6,70]

Немесе:

Мен *иемдің* бөрлі ала тасы едім,
Иә, ием, сенің сырың мен білем! [6,74]

Бұқардағы:

Кең Абылай, кең *ием*,
Шұбар-ағаш, құба жон,
Мекен еткен шөлде, *ием*,
Телі менен тентегің
Иіліп алдыға келді, *ием!* [6,114]

деп келетін мысалдардан көреміз.

Қазақ әдеби тілінің сөзідігінде: «Ие зат. 1. Иеленуші, иемденуші, қожа, қожайын. 2. Меншіктенуші, бастық 3. Діни. Алла тағала, Құдай, Тәңір 4. Сөйлем. Аруақ, періште 5. ауыс. Пір қолданушы, жарылқаушы» [5,197] деп бірнеше мағыналары берілген. Жыраулар шығармашылығындағы **ие** лексемасы осы сөздікте берілген бірінші мағынасында қолданылған. ғы ие сөзі

Жырауларда жаратушы ұғымындағы Ие сөзі тек бір жерде Үмбетейдің сөз қолданысында кездесіп, **Жасаған Ие** тіркесінде келеді:

Сабыр берсін халқына-ай,
Жасаған Ие жар болып,
Бейіште нұры шалқығай [6,104].

Жаратушы болмысын беретін Алла, Хақ, Ақ сөздері – арабтан, Құдай сөзі – парсыдан ауысып, Тәңірі лексемасы көне түркіден қалған жұрнақ болса, таза қазақы танымдағы жаратушы мәнін беретін сөз осы – Жасаған Ие болып табылады.

Қорыта айтқанда жыраулар поэзиясында жаратушы болмысы басты мәнге ие. Жыраулар қолданысындағы жаратушы ұғымын беретін сөздерде Алланың әрбір сипаты берілген. Жаратушы болмысымен байланысты жыр шумақтарында жыраулар діннің қағидаларын, канондарын жеткізеді. Жыраулар поэтикасындағы Тәңір, Алла, Құдай, Хақ, Жар-

тушы ие сөздері өз дәуірінің діни мазмұндағы білімнен мағлұмат берумен қатар, ел санасының дінге деген қатысын, діни танымы мен түсінігін айқындап береді. Жырауларда жаратушы бол-

мысы күллі әлемнің басы, тағдырды белгілеуші, ризық беруші т.б. таза ислами түсінікпен аста-сып, дін – ел жадына жақын жыр жолдарымен көркем жеткізіледі.

Әдебиеттер

- Сейтбеков С. Иман негіздері. – Алматы: «Көкжиек-Б», 2010 -116 б
Древнетюркский словарь. – Л.: Наука, 1969. – 676 б. – 87 б.
Радлов В. Опыт словаря тюркских наречий. Том 1. Часть 1. 1893. – 24 б.
Рысбаева Г. Түркі тілдеріндегі «Тәңір» сөзінен туындаған культтік фразеологизмдер. ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. №4 (66)-115 б.
Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010.
М.Мағауин Алдаспан. – Алматы: «Раритет», 2006 – 312 б
Н.Д. Оңдасынов./ Арабша-қазақша түсіндірме сөздік. – Алматы: «Қазақстан» баспасы, 1969 ж.
Абай тілі сөздігі. Қазақ ССР-нің – Алматы: «Ғылым» баспасы, 1968
Нұрдәулетова Б.И. /Жыраулар поэтикасындағы дүниенің концептуалдық бейнесі//филол.ғыл.докт. ...авторефераты. – Алматы, 2008
Момынова Б. /Шәкәрім поэзиясының тілі. – Алматы: «Арыс», 2008. – 170 б.

References

- Seitbekov S. / Iman negizderi. – Almaty: «Kókjiek-B», 2010 -116 b
Drevnetúrkski slovár. - L.: Naýka, 1969. - 676 b-87 b.
Radlov V. /Opyt slovará túrkskih narechi. Tom 1. Chást 1. 1893 – 24 b.
Rysbaeva G. /Túrki tilderindegi «Táñir» sózinen týyndağan kúltik frazeologizmdер. QazUÝ habarshysy. Filologiya seriasy. №4 (66)-115 b. 5. Islam. /Ensiklopedialyq anyqtamalyq. – Almaty: «Arýna Ltd.» JSHS, 2010
M.Maǵaýın /Aldaspan. – Almaty: «Raritet», 2006 j-312 b
N.D. Ońdasynov./ Arabsha-qazaqsha túsindirme sózdik/. – Almaty: «Qazaqstan» baspasy, 1969 j.
Abai tili sózdigі. Qazaq SSR-niń – Almaty: «Ǵylym» baspasy, 1968
Nurdáýletova B.I. /Jyraýlar poetikasyndaǵy dúniениń konseptýaldyq beinesi//filol.ǵyl.dokt. ...avtoreferaty. – Almaty, 2008
Momynova B. /Shákárim poeziasynyń tili/. – Almaty: «Arys», 2008-170 b